

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра теорії та методик початкової освіти

Дипломна робота магістра

теми: **«РОЗВИТОК ПРИРОДНИЧОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА ОСНОВІ ПРОГРАМИ «Я ДОСЛІДЖУЮ
СВІТ»**

Виконала: студентка 2 курсу
РОІ-М21z групи
Спеціальності 013 Початкова освіта
Шельгоріна Сюзана Ігорівна

Керівник:
Франчук Тетяна Йосипівна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та методик
початкової освіти

Рецензент:
Гудима Наталія Василівна,
кандидат філологічних наук, доцент

Кам'янець-Подільський, 2022

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. Теоретичні основи розвитку природничої компетентності молодших школярів як педагогічна проблема	8
1.1. Історичні аспекти природничого виховання, природничої освіти молодших школярів у педагогів-класиків.....	8
1.2. Основи розвитку природничої, природничо-екологічної компетентності молодших школярів в освітньому процесі. Програма «Я досліджую світ».....	21
1.3. Аналіз ефективності розвитку природничої компетентності молодших школярів.....	32
РОЗДІЛ II. Змістово-технологічні особливості розвитку природничої компетентності молодших школярів на основі програми «Я досліджую світ»	37
2.1. Сучасні підходи та інноваційні практики розвитку природничої компетентності молодших школярів.....	37
2.2. Формування природничої компетентності молодших школярів у рамках природничої освітньої галузі «Я досліджую світ».....	50
РОЗДІЛ III. Практичні особливості та досвід розвитку природничої компетентності молодших школярів	54
3.1. Планування виховних заходів екологічного спрямування у роботі з молодшими школярами.....	54
3.2. Дослідження розвитку природничої компетентності молодших школярів.....	59
3.3. Методичні рекомендації з підвищення ефективності формування природничо-екологічної компетентності молодших школярів.....	65
ВИСНОВКИ	79
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	83
ДОДАТКИ	90

ВСТУП

Актуальність проблеми дослідження обумовлена, насамперед, глобальними природничо-екологічними проблемами, погіршенням стану навколишнього середовища, природних ресурсів, відповідно, погіршенням генетичного здоров'я, зниженням тривалості життя людини, фактично йдеться про кризу в області природоохоронної діяльності, екології, яка набула глобальних масштабів, отже стосується не лише окремо взятої країни, а й всього людства. Закономірно, що людина є органічною частиною природи і її життя, здоров'я, психологічне самопочуття значною мірою залежить від благополуччя природного середовища. Як зазначав В. Сухомлинський, поняття «природа» – єдине ціле. У цьому своя гармонія та постійність, взаємозв'язки та залежності; вона – джерело буття й суть буття, вона єдина й нерозривна з людиною. Кожний з нас – природа, що стала людиною. Людина доти могутня й непереможна, доки вірна законам природи – пізнаним і непізнаним, не нею встановленим... Активно впливати на природу, але захищатись її сином, бути вінцем її творіння та володарем її сил, по-синівському бережливо ставитись до неї - ось яку позицію нам треба займати у процесі взаємодії з природою....

Гармонійні стосунки людини і природи є стратегічним орієнтиром формування її природничої культури, природничої компетентності. Причини незадовільного стану природничих ресурсів безпосередньо пов'язані з низьким рівнем сформованості природничої компетентності особистості, що є актуальним, починаючи з дитячого віку, зокрема початкової школи, усвідомленням її ролі у формуванні природоохоронної діяльності регіону, країни. Як показують результати досліджень, ці проблеми безпосередньо пов'язані з природничою культурою, природничою компетентністю людини, основи якої закладаються у дошкільному, молодшому шкільному віці.

Саме тому проблеми забезпечення ефективності природничого, природничо-екологічного виховання молодших школярів важко переоцінити,

вони стосуються як організації навчальної діяльності школярів цього спрямування, так і виховних заходів, а також органічного їх поєднання в цілісній, особистісно орієнтованій системі формування природничої компетентності молодшого школяра. Проблема особливо актуальна в умовах переходу на нові освітні стандарти, інноваційну систему освіти, запроваджену концепцією «Нова українська школа», в основі якої закладено компетентнісний підхід до освіти. Йдеться не стільки про проблеми недостатньої кількості проведення виховних заходів, скільки про забезпечення їх якості, відсутність формалізму, затеоретизованості, тобто пошуки інноваційних технологій, орієнтованих на реальний розвиток природничої компетентності, свідомості дитини, її здатності до практичної природоохоронної роботи.

У концепції «Нова українська школа», до ключових відносяться компетентності «у галузі природничих наук, техніки і технологій, що передбачають формування допитливості, прагнення шукати і пропонувати нові ідеї, самостійно чи в групі спостерігати та досліджувати, формулювати припущення і робити висновки на основі проведених дослідів, пізнавати себе і навколишній світ шляхом спостереження та дослідження».

У «Типовій освітній програмі для закладів загальної середньої освіти» передбачено інтегровану програму – освітню галузь «Громадянська та історична, соціальна та здоров'язбережувальна, природнича освітні галузі «Я досліджую світ».

Зазначені освітні галузі реалізуються на спільній основі «Я досліджую світ» за активного використання міжпредметних зв'язків, організації різних форм взаємодії учнів. «Метою навчальної програми «Я досліджую світ» є особистісний розвиток молодших школярів на основі формування цілісного образу світу в процесі засвоєння різних видів соціального досвіду, який охоплює систему інтегрованих знань про природу і суспільство, ціннісні орієнтації в різних сферах життєдіяльності та соціальної практики, способи

дослідницької поведінки, які характеризують здатність учнів розв'язувати практичні задачі [43].

Актуальність проблем формування природничої компетентності молодших школярів детермінується суперечностями між:

- потребою формування природничої культури, природничої свідомості молодшого школяра та інформаційно-репродуктивною системою навчання та виховання, орієнтованою на накопичення знань про природу;

- необхідністю забезпечення готовності молодшого школяра до природоохоронної діяльності і недостатністю рівня сформованості природничої компетентності, спрямованих на розвиток практичних вмінь, безпосередньої участі у збереженні довкілля;

- недосконалістю сучасної системи формування природничої компетентності молодших школярів як за змістом, так і за формою та необхідністю її удосконалення на основі компетентнісного підходу.

Проблеми природничого навчання, виховання школярів, осучаснення системи формування їх природничої компетентності відповідно до технологій інноваційної освіти були предметом дослідження вітчизняних науковців: Н. Білан, Л. Бугайова, Н. Бібик, О. Біди, С. Бондар, М. Вашуленка, Л. Коваль, О. Пометун, О. Савченко та ін. У результаті їхнього наукового пошуку обґрунтовано теоретичні й методичні засади формування компетентностей у молодших школярів. Суттєвими для нас є наукові дослідження А.Біблійчук, А.Вариниченко, О.Гаврило, Н. Гнілової, А.Войтович, Т. Тарасової, А. Кульвічіне, А. Лебедь, у яких розглядаються психолого-педагогічні підходи до процесів засвоєння й формування природничих понять і уявлень, ціннісного ставлення школярів до природи, формування природознавчої компетентності.

Особливості формування природничої компетентності молодших школярів досліджували Боярова К., Ю.Дерев'янку, Н.Голуб, Вітохіна, А.Войтович, О.Єфименко, В.Ковальова, О. Котяй, Л.Крамар, І.Кушакова,

О.Нагорна, О.Ратушняк, Т.Сухенко, Л.Філіпінко, О.Цаволик, Ж.Шмигель, В.Шорохова та ін.

Слід наголосити на тому, що питання природничого навчання, виховання були актуальними завжди, однак, на сучасному етапі розвитку шкільної освіти, спрямованість досліджень повинна стосуватися більшою мірою компетентнісного підходу до освіти, за яким природнича компетентність трактується як динамічне поєднання природничих знань, умінь, особистісних якостей, природничого світогляду, мислення, що в цілому визначає позицію школяра, його готовність до ефективної практичної діяльності. Система природничого виховання молодшого школяра трактується як комплекс виховних заходів, які спрямовані на формування їх природничої компетентності, в основі якої – природнича культура, гуманне, наукового обґрунтоване ставлення до природи, як до вищої національної і загальнолюдської цінності, готовність до ефективної природоохоронної роботи у рамках власного довкілля.

Виходячи з зазначеної актуальності проблеми, виявлених у її рамках протиріч, визначена тема кваліфікаційної роботи: **«Розвиток природничої компетентності молодших школярів на основі програми «Я досліджую світ».**

Метою роботи: є дослідження теоретичних, методичних та практичних особливостей розвитку природничої компетентності молодших школярів на основі програми «Я досліджую світ», використовуючи компетентнісний підхід, особистісно орієнтовані технології організації освітнього процесу.

Гіпотеза дослідження: ефективність розвитку природничої компетентності молодших школярів в умовах переходу на компетентнісну систему освіти обумовлюється дотриманням відповідних теоретичних засад природничої освіти, а також комплексністю підходу до планування, організації освітньої діяльності природничого спрямування, використанням різноманітних форм та методів роботи.

Виходячи з мети дослідження, визначено такі **завдання**:

1. Проаналізувати історичні аспекти розвитку природничої компетентності молодших школярів;
2. Дослідити та узагальнити теоретичні аспекти природничого виховання молодших школярів на основі програми «Я досліджую світ»;
3. З'ясувати особливості сучасного стану природничого виховання в сучасній початковій школі
4. Проаналізувати практичні підходи та досвід організації освітньої діяльності з розвитку природничої компетентності молодших школярів.

Об'єкт дослідження – процес природничої освіти дітей молодшого шкільного віку.

Предмет дослідження: зміст, форми та методи розвитку природничої компетентності молодших школярів на основі програми «Я досліджую світ».

Методи дослідження: аналіз, синтез, порівняння, систематизація, узагальнення теоретичних даних, представлених у психолого-педагогічній та методичній літературі, вивчення та узагальнення передового педагогічного досвіду з проблем формування природничо-екологічної компетентності молодших школярів.

Емпіричні методи дослідження: педагогічні спостереження, аналіз, синтез, систематизація, узагальнення.

Практична значущість дослідження полягає у з'ясуванні особливостей організації природничого виховання молодших школярів, розвитку їх природничої компетентності у процесі організації навчання, виховання на основі програми «Я досліджую світ», вивченні та систематизації досвіду роботи шкіл нового типу, вчителів початкових класів, вихователів, що працюють за інноваційними освітніми технологіями.

Структура кваліфікаційної роботи.

Кваліфікаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку літературних джерел.

ВИСНОВКИ

Отже, питання підвищення ефективності організації природничої компетентності молодших школярів є особливо актуальними і такими, що потребують їх вирішення, виходячи з інноваційних підходів до оновлення початкової освіти, переходу на компетентнісні освітні технології.

Актуальні проблеми формування природничої компетентності закономірно ставлять перед педагогічною теорією, відповідно, системою освіти всіх рівнів завдання формування молодшої людини з високою природничо-екологічною культурою, яка може адекватно визначити своє місце у природному середовищі, гармонізувати взаємовідносини з природою. Природнича освіта, як складова цілісного освітнього процесу школярів трактується як цілеспрямована системна педагогічна діяльність, спрямована на розвиток в учнів природничо-екологічної культури.

Зважаючи на вищезазначене, результатом природничої освіти, екологічного виховання молодших школярів є, насамперед, його особистісні характеристики, які визначають рівень природничо-екологічної культури учня, усвідомлення значення кожної людини як суб'єкта екологічної безпеки сфери її найближчого оточення, регіону, держави.

Формування природничої компетентності молодших школярів повинно бути спрямоване не лише на накопичення природничих знань, а і на їх практичне застосування, формування власного досвіду природоохоронної роботи у рамках можливостей молодшого школяра. У цьому контексті особливо важливими є природничо-екологічні заходи, які, з однієї сторони, повинні бути пов'язані з навчальною діяльністю і характеризуватися орієнтацією на інтереси та потреби молодшого школяра, з іншої – враховувати можливості та пріоритети розвитку конкретного регіону, керуючись традиціями сприяти збереженню природи, раціональному використанню її ресурсів.

Виходячи з поставленої мети дипломної роботи, були проаналізовані теоретичні, методичні та практичні особливості формування природничої компетентності молодших школярів, використовуючи головні засади компетентнісного підходу, особистісно орієнтовані технології організації освітнього процесу.

Аналізуючи літературні джерела, у яких представлені результати досліджень теоретичних засад проблеми, а також досвід їх практичної реалізації, дійшли висновку, що ефективність організації природничої освіти молодших школярів в умовах переходу на компетентнісну систему освіти безпосередньо залежить від теоретичної грамотності педагога, його уміння теоретично осмислити сутність проблеми, конкретної педагогічної ситуації та прийняти оптимальне рішення щодо організації системи формування природничої компетентності молодших школярів. Важливим є дотриманням комплексністю підходу до планування, організації цього виду діяльності, використанням різноманітних форм та методів роботи.

У контексті реалізації поставлених завдань дослідження дійшли наступних висновків:

1. Аналіз історичних аспектів природничо-екологічного виховання дітей, молодших школярів зокрема, засвідчив наявність цінних позицій педагогів-класиків щодо сутності, змісту, форм та методів природничо-екологічного розвитку, формування гармонійних взаємовідносин дитини та природи. Важко переоцінити значення методичних порад у цьому аспекті, які стосуються і особливостей формування взаємовідносин дитини з природою. Вони мають неоціненну значущість для удосконалення сучасної системи формування природничих компетентностей загалом. Аналіз творів К. Ушинського та О.Сухомлинського дозволив виділити позиції щодо змісту, принципів, методів природничого виховання дітей, які мають особистісну, компетентнісну орієнтованість і є природо відповідними за своєю суттю.

2. Значна увага у дослідженні приділялась вивченню теоретичних аспектів природничої освіти молодших школярів (сутність, закономірності

принципи, структура та ін.), які є актуальними при організації освітньої діяльності молодших школярів. Виходячи з узагальнених у роботі теоретичних підходів до формування природничо-екологічної культури, проектується система підвищення природничо-екологічної вихованості молодшого школяра, розробляються різні варіанти організації навчально-виховної діяльності як у рамках класних занять, так і у позакласній виховній роботі. Розуміння суті природничо-екологічної свідомості дитини, її мислення (як основи формування природничої компетентності), дозволяє визначити адекватний підхід до організації освітнього процесу молодшого школяра, забезпечити його максимальний зв'язок з життям, звичаями раціонального природокористування, традиціями природозбереження.

3. Вивчення особливостей сучасного стану природничої освіти в сучасній початковій школі реалізовувалося через аналіз представленого в літературі досвіду навчання та виховання у початковій школі. У результаті узагальнення опрацьованого матеріалу дійшли висновків, що у державі ведеться активний пошук сучасних ефективних форм розвитку природничої компетентності молодших школярів. Практично всі вони мають особистісну орієнтованість і ставлять завдання не стільки накопичення знань, скільки розвиток природничо-екологічного мислення, свідомості дитини. Тому пропонується велика кількість інноваційних методів та прийомів навчання, виховання, які можна творчо адаптувати до визначених завдань формування природничої компетентності учнів конкретного класу.

4. У цьому контексті особливо важливим є процес планування роботи, її спрямування на реалізацію необхідних цілей. З цієї точки зору аналізуються алгоритми етапів планування та організації заходу природничого спрямування, а також особливості їх реалізації. Також доводиться необхідність урізноманітнення форм та методів роботи з молодшими школярами, що дає можливість забезпечити її системність та цілеспрямованість.

Отже, сучасні завдання формування природничої компетентності молодших школярів є комплексними та складними, вони потребують системного підходу до організації їх освітньої діяльності, а також врахування особливостей та специфіки позакласної роботи у молодшій школі. У зв'язку з цим посилюється актуальність проблеми самопідготовки майбутнього вчителя до реалізації цих функцій, а також формування власної природничо-екологічної культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Біблійчук А. Екологічне виховання молодших школярів. URL: http://marganets_ddz5.klasna.com/en/article/ekologichne-vikhovannya-molodshikh-shkolyariv.html. 2016
2. Білан, Н. І. Душа природи чуйна і ласкава: [сценарій виховного заходу екологічного спрямування] Позакласний час., 2016. № 4. С. 32-49.
3. Боярова Л. М. Екологічне виховання молодших школярів: система роботи. Почат. навчання та виховання : наук.-метод. журн., 2015. № 4/5. С. 52-66.
4. Бугайлова, Л. П. Де є вода, там є життя [Текст] : виховна година / Л. П. Бугайлова. Вихователю ГПД. Усе для роботи., 2016. № 9. С. 25-27.
5. Варениченко А. Необхідність підготовки майбутнього вчителя до формування екологічної культури молодших школярів // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології: науковий журнал / МОН України, Сумський держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка ; [редкол.: А. А. Сбруєва, О. Є. Антонова, Дж. Бішоп та ін.]. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2016. № 5 (59). С. 86 -92.
6. Великая дидактика Избр. пед соч. [В 2-х т.], под ред. А. И. Плекунова (отв. ред.) и др. / Я.А.Коменский М.: Педагогика, 1982. Т.1. 656 с.
7. Вивчення в закладах загальної середньої освіти навчальних предметів та організації освітнього процесу у 2018/2019 навчальному році (Додаток до листа МОН України від 03.07.2018 р. № 1/9-415. Початкова школа) «Учитель початкової школи», 2018, №8. 17с. С.11
8. Вівчарук, О. Д. Ми відповідаємо за майбутнє! Позакласний час. , 2014. № 4. С. 90-91.
9. Вінніченко О. Творчість дітей у позакласній роботі . «початкова школа» щомісячний науково-методичний журнал. № 12 (570), 2016. С. 33-34

10. Вітохіна К. В. Формування екологічної культури особистості як один із стратегічних напрямків розвитку сучасної системи освіти URL: http://www.rusnauka.com /10_NPE_2011/Ecologia/ 5_83097. doc.htm.

11. Войтович А.Ю. Екологічне виховання учнів початкових класів в Україні та Європі : компаративний аспект. Молодь і ринок : щомісячний науково-педагогічний журнал. 2016. № 2 (133) лютий. С. 149 - 154.

12. Войтович А.Ю. Екологічне виховання учнів початкових класів: суспільні детермінанти і ризики // Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті : матеріали II-ї Міжнародної науково-практичної конференції (24-25 березня 2016 року) / редактори-упорядники: І. Зимомря, В. Ільницький. Ченстохова – Ужгород – Дрогобич : Посвіт, 2016. С. 202 – 204.

13. Володимир Мономах. Твори. // Літопис Руський. / За Іпатським літописом переклав Л. Махновець. К., 1989. С. 454-464.

14. Вороненко Т. Екологічні знання як компонент екологічної освіти і виховання. Рідна шк. : наук.-пед. журн., 2012. № 3. С. 21-24.

15. Гаврило О.І., Заболотня К.В. Позакласна робота з природознавства у групі продовженого дня. Збірник наукових праць. Випуск 17 (2–2014) URL: [file:///D:/Programs%20Download/znppo_2014_17_38%20\(1\).pdf](file:///D:/Programs%20Download/znppo_2014_17_38%20(1).pdf)

16. Гнатюк, Н. Подорож лісовою галявиною : екологічний виховний захід / Н. Гнатюк // Початкова школа., 2018. № 6. С. 38-39.

17. Гнілова, С. С. Збережемо нашу Землю! [Текст] : [сценарій виховного заходу екологічного спрямування] Позакласний час. 2016., № 4. С. 50-51.

18. Голуб Н. П. Дидактичні умови формування природознавчої, компетентності учнів початкових класів в умовах інклюзивного навчання <https://media.neliti.com/media/publications/320233->

19. Гореленко, І. Л. Ця планета не тільки для нас! [сценарій виховного заходу екологічного спрямування] Позакласний час., 2017. № 4. С. 14-15.

20. Грінь С.О., Довбишова Н.О., Мананкова В.Л. Екологічне виховання дітей як внесок у майбутнє планети «Молодий вчений» № 12 (39), грудень, 2016 р. С. 412-415

21. Groshovenko O. P. Екологічне проектування як метод організації навчально-пізнавальної діяльності дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку // Молодий вчений. 2015. № 3 ч.2. С. 85-89.

22. Дерев'янка, Ю. О. Збережемо красу природи [Текст] : екологічна казка / Ю. О. Дерев'янка // Позакласний час., 2017. № 4. С. 41-42.

23. Державний стандарт початкової загальної освіти. URL: http://osvita.ua/doc/files/news/87/8793/01_ukr.pdf].

24. Єфименко О. Забезпечення синергії мислення екологічними методами навчання у 1 класі. «Початкова школа» щомісячний науково-методичний журнал № 10 (592), 2018. С 29-31

25. Жирська Г. Я. Формування в учнів ціннісного ставлення до природи як компонента екологічної культури// теорія і методика природничих дисциплін. Наукові записки. Серія: педагогіка., 2014. № 2 Наукові записки. Серія: педагогіка. 2014. № 2

26. Жорняк, Б., Ткачук С. Як не скривдити ліс? [Текст] : сценарій заходу екологічної тематики. Учитель початкової школи. 2018., № 1. С. 53-56.

27. Журбан, Л. Д. Вмійте природу любити [сценарій виховного заходу екологічного спрямування] // Позакласний час. 2016. № 4. С. 52-53.

28. Закон України «Про освіту». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>.

29. Заходи екологічного спрямування / уклад. Н. І. Павлюк. Х. : Видавнича група "Основа", 2016. 80 с.

30. Інструктивно-методичні рекомендації щодо вивчення в закладах загальної середньої освіти навчальних предметів та організації освітнього процесу у 2018/2019 навчальному році (Додаток до листа МОН України від

03.07.2018 р. № 1/9-415. Початкова школа) «Учитель початкової школи», 2018, №8 (вкладка) 17 с.

31. Інструктивно-методичних рекомендацій щодо організації освітнього процесу та викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти у 2022/2023 навчальному році) URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/metodichni%20recomendazii/2022/08/20/01/Dodatok.7.predmetry.pryrodnychoyi.osvitnoyi.haluzi.20.08.2022.pdf>.

32. Ковальова В. Розвиток творчої особистості молодшого школяра в умовах компетентнісно орієнтованої освіти «Початкова школа» Щомісячний науково-методичний журнал № 2 (584) лютий, 2018 С.1-4

33. Ковальова В. Розвиток творчої особистості молодшого школяра в умовах компетентнісно орієнтованої освіти «Початкова школа» щомісячний науково-методичний журнал № 2 (584), 2018. С. 1-4

34. Козак Л. Екологія – нове мислення та стиль життя: інтеракт. форми роботи з еколог. Виховання. Краєзнавство. Географія. Туризм : газ. для вчителів географії, 2016. N 10. С. 7-12

35. Колишкіна А. Педагогічні умови формування природознавчої компетентності учнів початкових класів на основі розвитку спостережливості Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, 2021, № 8 (112) 48 с. URL: <https://pedscience.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/04/7-2.pdf>.

36. Концепція «Нова українська школа» URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/konczepczyia.Html>.

37. Котяй О. Екологічне виховання молодших школярів засобами природознавства у 3 класі. URL: <http://conferences.neasmo.org.ua/node/756>

38. Крамар Л. Екологічне виховання в початковій школі. Початкова школа, 2014. № 2. С. 23-26.

39. Курилович А.Ю. Екологічне виховання учнів початкових класів як педагогічна проблема / Анна Юріївна Курилович // Наукові записки : зб.

наук. ст. / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова; укл. Л.Л. Макаренко. К.: Вид-во НДУ ім. М.П. Драгоманова, 2014. Вип. СХVІІІ (118). С. 130-136.

40. Кушакова І.В. Виховання ціннісного ставлення молодших школярів до природи в сучасних екологічних умовах // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, II(9), Issue: 19, 2014. С. 60 - 63. URL: www.seanewdim.com.

41. Левчук Н.О. Технологія планування життєдіяльності дитячих колективів у школі життєтворчості URL: <http://enquir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/17313/1/Levchuk.pdf>.

42. Методичні рекомендації щодо викладання предметів природничої освітньої галузі у 2022/2023 навчальному році URL: <https://www.schoollife.org.ua/metodychni-rekomendatsiyi-shhodo-vykladannya-predmetiv-pryrodnychoyi-osvitnoyi-galuzi-u-2022-2023-navchalnomu-rotsi>

43. Навчальні програми для 1-4 класів. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli>

44. Нагорна О. Формування екологічної свідомості молодших школярів на літературній спадщині В. О. Сухомлинського. Початкова шк. : наук.-метод. журн. 2016. № 9. С. 32-36.

45. Петриченко Лариса Олексіївна. Форми та технологія організації позакласної виховної роботи з учнями. Науковий вісник Мукачівського державного університету, 2015 Серія «Педагогіка та психологія». Випуск 1 (1) С. 73-77.

46. Попова І. Спадкоємність екологічного виховання в контексті соціалізації особистості. Соціологія. Нова парадигма, випуск 130. С.147-154. URL: [Nora_2016_130_15.pdf](http://nora.npu.edu.ua/bitstream/123456789/17313/1/Popa_2016_130_15.pdf).

47. Природа – наш дім: екологічна вікторина // Позакласний час. 2018. № 3. С. 40-41.

48. Ратушняк О. М. Формування екологічної компетентності учнів початкової школи // Педагогічна освіта: теорія і практика. 2014. Вип. 16. С. 325-330. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppo_2014_16_62.

49. Рикова О. Використання задач екологічного та краєзнавчого змісту на уроках математики як засобу формування екологічної культури учнів. Початкова школа, 2017. № 2. С. 31-33

50. Сухенко, Т. П. Форми і методи екологічного виховання молодших школярів. Х. : Видавнича група "Основа", 2016. 126 с.

51. Сухомлинський В. О. Розвиток індивідуальних здібностей і нахилів учнів // Вибрані твори в п'яти томах. К. : Радянська школа, 1977. Т. 5. 436 с.

52. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. К. : Радянська школа, 1984. 557 с.

53. Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві // Вибрані твори в п'яти томах. К. : Радянська школа, 1976. Т. 2. 668 с.

54. Типова освітня програма, розроблений у 2022 році під керівництвом Шияна Р. Б. 3-4 клас URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2022/08/15/Typova.osvitnya.prohrama.14/Typova.osvitnya.prohrama.3-4.Shyuan.pdf>.

55. Ткаченко П. І. Пізнавальні завдання для формування екологічної культури учнів. Початкове навчання та виховання, 2015. № 31/32. С. 40-52.

56. Ткачук Н. О. Особливості екологічного виховання учнів шляхом співпраці загальноосвітніх і вищих навчальних закладів. Международный научный журнал «Интернаука». № 2 (24), 1 т., 2017. С. 95-100.

57. Тромбола, В. І. Вода – джерело життя: усний журнал : 5–7 кл. Виховна робота в школі. 2014. № 12. С. 18-26.

58. Ушинський К.Д. Родное слово. Педагогические сочинения. Т.4. М.: Педагогика, 1988 С. 23-87.

59. Ушинський К.Д. Труд в его психическом и воспитательном значении. Педагогические сочинения. Т.2. М.: Педагогика, 1988. С. 8-26.

60. Ушинський К.Д. Что нам делать со своими детьми // Педагогические сочинения. Т.2. М.: Педагогика, 1988. С. 364-373.

61. Філіпінко, Л. Формування екологічної свідомості у молодших школярів. Позакласний захід у 1 класі // Початкова школа. 2018. № 2. С. 40-41.

62. Цаволик О. В., Пукалова Н. В. Формування і розвиток екологічного мислення учнів початкової школи у процесі вивчення курсу "Природознавство" // Теорія і практика освіти в сучасному світі (м. Миколаїв, 12-13 грудня 2014 р.). Херсон : Видавничий дім "Гельветика", 2014. 112 с. С. 13-18

63. Цаволик О.В., Пукалова Н.В. формування і розвиток екологічного мислення учнів початкової школи у процесі вивчення курсу «природознавство. Теорія і практика освіти в сучасному світі. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Миколаїв, 12-13 грудня 2014 року). Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2014. 112 с. С. 13-18

64. Цукор, Лідія Природа – це казка, яку потрібно читати серцем [Текст] : сценарій екологічного вечора / Лідія Цукор // Хімія. Шкільний світ, 2014. № 2. С. 20-24.

65. Чадукова О. Осіння казка. «Початкова школа» : щомісячний науково-методичний журнал № 10 (592) 2018. С. 62.

66. Шмигель Ж. В. Екологічне виховання дітей дошкільного віку: сучасні підходи // Дошк. навч. закл. : [практ. журн. вихователя, методиста, кер. ДНЗ]. 2015. № 9. С. 26-31.

67. Шорохова В. Класифікація методів екологічного виховання молодших школярів URL: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q>.

68. Шумілова А. В. Еволюція екологічної свідомості школярів під впливом просвітницьких заходів національного природного парку «Слобожанський» / V-й Всеукраїнський з'їзд екологів з міжнародною участю (Екологія/Ecology -2015), 23-26 вересня , 2015. Зб. наук.праць. Вінниця : ТОВ «Нілан- ЛТД», 2015. 280 с.